

Напомена издавача

Ову своју књигу владика Николај написао је и објавио 1904. године, одмах по завршетку свог учитељевања у Херцег Новом. Била је то прва његова објављена књига.

Уредник је до изворног издања (један од три постојећа примерка) дошао посебним залагањем г. Војислава Белоице из Херцег Новог, а благодарећи љубазности и поверењу Народне библиотеке у Херцег Новом и њеног директора г. Веља Песторића.

Да се ова богоугодна књига појави, помогли су својим благословом Његово Високопреосвештенство митрополит Амфилохије, а прилогом: ПП "Даж", РЈ Пекара Александрија, Бијела Туристичке агенције "Палма" и "Стефан-турс" из Београда, Јадранско бродоградиле "Бијела", "Марина експорт" из Зеленике и Школа страних језика "Студио 104" из Београда, као и господа др Васко Илић, др Дејан Ћоровић, Томо Ковач, Милош Мита Муришић, Томо Катурић, Перо Вукосављевић и Бранко Живановић.

Вл. Николај (Велимировић)

Моје успомене из Боке

Оно чему се човек нигда не би ни надао, може му се десити у животу, путем којим би само прст по земљописној карти повлачио, може га случај провести, места и пределе, које би само маштом замишљао, може ненадно видети и у њима живети. Промисао Божји, који нас води стазом живота, недостижан је, путови су Његови неиспитани. Сви људски планови о будућности често су ваздушасте куле, које непредвиђени случај у прах може претворити. На раскршћима живота ми се одлучујемо једним путем и не слутећи, да нас промисао, који у обичном животу случајем називамо, може натраг вратити и другим правцем упутити. Умесно је речено: човек предлаже а Бог располаже.

Тако је случај, Провиђење или Усуд мене једног дана изненадио том почашћу, што ме је упутио у оне земље и крајеве, у којима нисам ни помишљао, да ћу икада бити. Земљиште на коме сам се једнога дана обрео јесте Српско Приморје.

Чувено је Приморје. Народ га је дивно опевао и окитио најлепшим епитетима. У свим стиховима о Приморју у тој народној, као и доцније у уметничкој лирици, изражена је само нежност и симпатија. Мотиви народне љубави према Приморју јаки су и оправдани. Њих ће моћи разумети само онај, ко историјски проучи значај и улогу Приморја и ко је видео Приморје.

Свако место у Српском Приморју кипти од сјајних успомена из давне и тамне прошлости српскога робовања. Ту је постојбина оних дичних српских витезова ускока, од којих је дрхтала Удбина, пиштале буле у харемима и стрепили зулумћари чак до Стамбола. Ту је кршно Сење, постојбина витешких Сењана: Ивана и Тадије. Ту поносни Котари. О, ко није чуо за Котаре. Како су они славни у успоменама народним, како су велики котарски сердари:

*Кличе вила отуд с Велебита
Она виче у српске Котаре
У Котаре, у гнездо јунака;
Па дозива Јанковић Стојана
И сокола Смљанић Илију,
Два сердара оба од Котара,
Двије љуте под каменом гује,
Од којих је Стамбол пропиштао...*

Или ко да се не сети од Задра Тодора, кад дође у лепо место његовог живовања?

Заиста овако опеваним и овековеченим витезима у народној поезији само је оваква домовина и приличила.

Машта народна водила је чак и његове највеће љубимце: Милоша и Марка "кроз Приморје покрај мора сиња". Каква је то дивна слика морала бити, кад два побратима појезде напоредо добре коње равним приморјем! Ту је негде Марко и топузину бацио у море, а народно предање вели, да је он на једном отоку заспао. Дугим сном Марко спава; народ без слободе одавно погледа, да се он пробуди.

Слично оазама у пустињи, ограђено и притешњено од источне стране кршевитим и голим врлетима, чини Приморје величанствен утисак на онога, ко га с мора посматра. У осталом не зна се, шта је лепше: посматрати море из Приморја или Приморје с мора. Погледи путника с пароброда, заморени од лутања по кршним и једноставним грединама далматинским, које се у веригама преплићу до краја хоризонта, заустављају се весело на бујном зеленилу крај мора.

Кршна је Далмација. Толико кршна, да синовима својим тешко може да најпрече животне намирнице. У усијаном камену, сем по мало лозе, мало ће друга која корисна биљка наћи услова за опстанак. Зато она упућује своје синове на море, да тамо нађу оно, што им она дати не може. И заиста, то море, некад доброћудно некад сурово и страшно, задовољава потребе свих оних који му се обраћају. Оно храни приморца, жртвујући му милионе својих становника, оно га и хлади, кад га врели камен њему од куће дотера. Но Приморци, врло често незадовољни оним што им море при обали може пружити, остављају родбину и одлазе далеко предалеко, чак на другу полу земље, у нови свет, у Америку и Аустралију, само да би након неколико година могли обрадовати своје код куће извесном већом свотом тешко зарађена новца.

И ако су они исте крви и порекла с нама, ипак признати се мора, да се много постојаније и лакше удаљују од свога огњишта и свију својих милих и драгих, него што то ми њихова "сувоземна" браћа-и замислити можемо. Поћи у Америку то је код приморског света тако лака и брза замисао као на другом ком крају Српства прећи пут од неколико десетина километара.

Бивао сам више пута присутан, кад се по неки Приморац растаје са својима и креће за Америку. То је приказ, који не само гађава човека онога момента кад га гледа, него му потреса душу, кад год га се буде сетио. Ја сам се детињски срдито на оне кршне и голе врлети, које овако немилосрдно одгоне Приморца у даљину.

Док год махина не да глас за полазак, далеки намерник стоји на обали са онима, који дођоше да га испрате. Он говори брзо и много, понављајући заповести и упутства, којих се његови имају придржавати за време његовог одсуства. Не престаје, јер зна, да чим престане, његови

пратиоци почеће да испољавају своју тугу и наговештавају све оне црне слутње, што им на ум долазе. А он је јунак, постојан и хладан. Кад писак махине огласи и последњи час за полазак, онда он свија своје у загрљај, љуби их ватрено, и, нагло се окрећући, улази у пароброд. На сузе оца и мајке, младе љубе или својих рођака, које се изливају као израз туге, мало ће кад полазник одговорити. Одлази пароброд, а с њим о, колико нада и очекивања, колико неизвесности и страха!

Одлажење у Америку света приморског узима из године у годину све већма маха. То одлажење увећавају узроци, који, поред сиромаштине, чине његов положај безизлазним код дома. То су узроци: повећани порез, притисак и стега, намножавање, учестале неродне године и елементарне непогоде и т. д. Пароброд који сваког четрнаестог дана полази из Ријеке за Америку, увек прима и по неколико Срба, од разних крајева, а понајвише из Далмације, Херцеговине и Црне горе, а у последње време и из Босне и Војводине.

Род наш расејава се по беломе свету, нагнан сиромаштином и силом својих господара, остављајући своје огњиште, да се на њему други насели и стварајући могућности гадној верској и националној туђинској пропаганди, којој подлегне и понеки бедник, од оних који одлазе у туђину, не могући да издржи све недаће и тешкоће у борби за зарадом. Мало је таквих, тако мало, да не вреди ово ни помињати као факт, али износимо ово са стрепњом, да се број њихов не повећа.

*

Цело је Приморје прекрасно, али у њему се ипак по лепоти, као и по политичком значају, особито издваја и као алем у царској круни блиста српска Бока.

О дивна Боко! Стидим се о теби у прози писати, јер се бојим помрачити ону идеалну слику твоју, коју сам у души задржао. Ти убави перивоје свега Српства, само си поезије достојан! Бог је премного мудрости утрошио, док је тебе створио. Он, Творац, кад је видео земљу овако дивно саздану, мора да је спустио пољубац на њу; ја сам уверен, да је он на тебе пао, јер ти си га најдостојнија. Величанствена и мила Боко! Небо је твоје увек плаво, увек јасно и чисто као душа, као карактер твојих дичних синова; ваздух је твој нежан и благ, као што је питома и блага нарав деце твоје. Јединствена земљо у свету! Заволео сам два пријатеља твоја: горда брда, која те закриљују од суровости времена; она се издижу к небу, као да теже да све сунчеве зраке, сву топлоту, сву светлост, сву милост неба прикупе и на теби зауставе; она те грле и штите, да у те не продре ни један болесни зрак труле атмосфере окружене лажном културом, која мори народ српски с друге стране њих; она одвраћају, дична Боко, погледе твојих синова од развратне и жалосне позорнице, коју ти горди титани посматрају свакодневно другим лицем својим, кад синови твоји у њих погледају, они као да им показују другог пријатеља твога, који се пружа у бескрај, надмећући се с небом у плаветнилу, прозрочности и некад у мирноћи а некад у суровом гневу, показују на море, које у загрљају твојих предивних вртова и перивоја мирно почива. Како је красан тај пријатељ твој! Ко ти на њему да не позавиди? Он те храни и хлади, он те блажи и милује, заплускује лугове твоје и несташно се игра са гранама наранци и лимунова. Мила земљо лимунова и наранци!

Видео сам цело Приморје српско од Ријеке до Котора. Оно је цело лепо и красно, али је Бока најлепши и најкраснији део свега Приморја. Свет који из Европе на Јадранско море долази, зауставља се на првом месту, мислећи, да се даље не може лепшег места наћи, али Боку је Бог навлаш прикрио, од радозналаца, тај најубавији цвет од приморја, јер је њу искључиво за Србе одредио.

На част свој Европи Абација, ти си српска, дична и поносна Боко!

Ти се не гордиш извештаченом лепотом, која је људским умом у људским рукама саздана, не гордиш се вишеспратним замковима, које ће време у прах претворити, нити шареним стазама и парковима, не гордиш се привременим украсима нити трошним лепотама, за које су милиони новца утрошени и безброј снага поштених и сиротних примораца саломљено као на другим местима, дивљим по природи; не, твоја је гордост у величини богатства, у обилатости царске раскоши, у елеганцији природе, чија је лепота у теби превазишла све остале лепоте на свету.

Сва је Бока лепа, сваки је кутић њен за дивљење, али једно је место најлепше, једно је уточиште најсветије, на једноме неголемом простору усредредио је Творац Света све лепоте природне. То место, тај мали Едем, јесте манастир Савина.

Један турски паша кад је рушећи и палећи српска села, ушао и у Ђурђево Стубове, узвикнуо је престрављен: "Овде, је заиста Бог!" Ја сам и нехотично поновио те речи видевши ово српско приморско светилиште. Ако игде на овој грешној земљи има достојна места за становиште Бога, то је заиста ова света обитељ.

Не зна човек на чем свој поглед да заустави и чему прво да се диви; да ли раскошној околини из сред које се високо издиже кубе манастирско, на коме се златни крст, осветљен жарким приморским сунцем, прелива у сјају и блиставости, да вам очи засени, да ли уметничкој изradi манастира, да ли богатству природе из окола или богатству украса и намештаја унутра; да ли оним зеленим дубравама обраслим бором и кипарисом или лепим вртovima лимунова и наранџи, ограђеним зеленилом бршљана а прошараним мирисним цвећем; не зна се одакле је лепше све ово посматрати; с мора или са лепе рудине манастирске, из далека или из близа, дању кад сунце позлати својим зрацима цео тај мали рај земаљски или ноћу, при месечини, кад те тишина манастирска, лаки шапат шумски у околу, тајанственост природе и величанство мора утврђује у мишљењу, да над овим местом лебде херувими и серафими, који силазе с неба, да се у ноћној тишини а у одсуству радозналих људи, наслађују ненадмашним лепотама природним спојеним са уметношћу људском.

Ни један дан нисам пропустио а да нисам дошао овом светом месту, било да се надишем онога божанственога ваздуха или расхладим у најчистијем и најсвежијем зраку; да посматрам горде но и слободне планине Црне Горе, те вечите стражаре, које надкриљују српску Боку и над њом будно лебде и хране је; да усхићен савршенством природне лепоте често понављам стихове песника владике:

*О свевишњи Творче недостижни,
Створ ти слаби дела не прониче,
Само што се тобом усхићава!*

Небројено пута, управо увек, кад год бих манастиру доходио, осетио бих пријатност врлине гостољубља преосвећене браће, врлине, коју нигде у свету не прати толика топлина и искреност, колико међу Србима у прекрасној Боци. Манастир Савина у томе погледу стоји на првоме месту не само у Боци, него и у целој Српству. Има ли тога Србина, који је у српско Приморје долазио, поради лечења, љубопитства или иначе, а да није у најлепшој успомени задржао предусретљивост братства манастира Савине? Црногорцима и Херцеговцима, који се у читавим експедицијама крећу за Америку, последња станица на српском земљишту јесте ова света обитељ, где окрепљени физички и морално, утешени и поучени, примају од светих отаца благослов и заклињу се пред лицем пресвете Богоматере, да ће и у далекој туђини остати верни својем роду, вери и аманетним мислима Србиновим.

Стотине њих које неродни кршеви и елементарне непогоде приморају да силазе у Приморје и траже рада, налазе прво склониште у манастиру Савини. Сиромаси и убожјаци, који од милости добрих душа живе најрадије свраћају у храм посвећен Светој Госпођи, јер знају, да је то место избор милости, који никада не пресушује, извор утехе и љубави; знају, да кад су им свуда затворена врата, овде ће их Света Богомати примити у своје крило и убрисати им сузу жалосницу, кад их свуда предусрећу ледени погледи, овде ће се наћи душа.

Но обрадова ме срећно сећање, да ме је преосвећени заустављао те вечери и одвраћао, да не идем док не прође слава манастирска Велика Госпођа, до које имађаше још петнаест дана. Наговестио ми је и он, а и отац Милутин ми је већ много причао о ретком усрђу са којом се крсно име у манастиру дочекује и пропраћа, и наговарао ме, да се на сваки начин задржим до тога дана.

Решење моје да останем-било је лако изазвати. Ја сам и иначе тражио разлога да што дуже останем у овоме красном месту. Одлука да останем даље веома ме је обрадовала и ја пун радости идем да се одморим, јер ноћ беше већ на измаку. Кад сам легао, поврвеше ми мисли и сећања на оно, што сам најлепше могао видети у Боци међу Србима,-сећања на: Црквене Свечаности.

Прва прилика да видим празновање ове врсте, дала ми се на Петров дан у Рисну, у дивном српском мјесту близу до Котора. Немогуће је заборавити онај срдачни дочек пароброда, који је био довезао нас госте из Новог и по том оне из Котора. И ако се људи из ових места међу собом скоро недељно а и чешће састају и виђају, чему доприноси колико близина тих места, толико и разноврсни послови и сродничке везе, ипак се овом приликом сусрећу са толиким ентузијазмом, толиком топлином, пропраћеном грљењем и љубљењем, да би човек помислио да се годинама нису видели.

Но није то блискост по раздаљини места него више по једнакој и истоветној судбини, која их тако спаја и срађа. Још нешто. Посећивање црквених слава код тамошњег Српства, не чини се ради својих личних угодности и задовољења, него то више и много више спада у моралну обавезу-у дужност свакога, у кога је пуна свест о Српству и идеалима српским.

Само онај коме је знано грозничаво такмичење међу народностима у Аустриској царевини а специјално у Далмацији, где је то такмичење достигло врхунац и где га на једној страни подржава државна власт а на другој сузбија: само томе, велим, биће позната она неуморна ревност овога узоритог српског племена за своју веру и цркву а следствено и многобројност посете и импозантност црквених свечаности у овим крајевима.

Свака народност у Далмацији нечим се поноси пред другом. Талијан се поноси својом умешношћу и вредноћом, Мађар својом надутошћу и разметљивошћу, Шваба својим тврђавама и господарством, Хрват-милостивим погледима и утопијским обећањима својих господара, а Србин,-он се поноси својим именом и вером. Остављен сам себи, без ичије помоћи, принуђен да се бочи са толиким силним и демонски јаким утицајима са разних страна, којима је циљ подвлашћење српскога елемента у сваком погледу, он се узда само у Бога и у себе. За то он над свим поштује Творца и себе, веру своју и име своје.

Крсно име у манастиру Савини јесте Успеније св. Богоматере. На недељу дана раније почеле су припреме у манастиру за славу. Једнога дана кад се црква изнутра чистила и уређивала, беше из ње изнето у двориште све што се изнети може. Не зна човек чему би приписао већу вредност, не зна шта је драгоценије: златни крстови или сребрна кандила, китњасте и скупоцени полијелеји, уметнички оковане књиге, чираци, барјаци, златно посуђе и. т. д. !

Стајао сам дуго и посматрао ово нецењено благо, које побожни Приморци драговољно приложише храму Св. Госпође.

У томе ће ме ословити настојатељ: "Ваљда, Србијанче, посматраш нашу савинску сиротињу и сравњујеш са богатством и велелепијем ваших цркава и манастира у Шумадији?" Ове речи ми тешко падоше и изазваше стид у души мојој при тренутном сећању на крајњу небрижљивост и непожртвовање мојих земљака према цркви. "Заиста, рекох му, кад се узме сразмера према богатству, ми би у Србији требали да имамо боље, богатије и снабденије цркве него ли икоји крај Српства, но на жалост то се не може рећи. Моји земљаци нису ни у чему тако скромни као у погледу украшавања храмова и издашности за свету веру своју. У томе они просто оличавају савршену јеванђелску скромност."

Неколико Бокелја успремаху по дворишту манастирском; по целој владичиној дубрави намештаху се фењери са тробојним изгледом. По зиду около манастира беше поређано тма светиљки. На зеленој рудини испред оgrade манастирске подизаху се многобројне шатре за продавање јела, пића и сваковрсних ситних артикала. Из калуђерских ћелија, све је изнето јер се и оне перу и уређују.

Удаљих се у брзо из манастира, у коме владаше превелика ужурбаност и шум, што је опет реткост и необичност за ово тихо и мирно склониште светиње. Сам сам себи уображавао дивоту светковине за коју се толике припреме чињаху.

Разговор у друштву махом се водио о наступајућој свечаности код манастира. Причало се како се које године до сада она обављала, износила се гомила анегдота са тих слава: о свечаности службе, о музици, играма, сукобима с полицијом, дочеку Дубровчана и т. д. Све је спремамо најлепше рухо за тај дан, све се радовало искреном детињом радошћу.

Најзад дође дан уочи Госпође. Изгледаше, да ће да се промени време. Облаци се небом погоњаху, а оморина беше страшна. Скоро два месеца беше прошло од кад киша није оросила земљу. А суша је нарочито убитачна за овај крај, који је сувише кршан и каменит. Сунце, које тако умиљато и благо греје Приморца зими, кад се милиони мрзну иза његових леђа, понекад добије вољу да томе истом свом љубимцу пркоси и сувишном издашношћу своје топлоте штету му наноси. Оно мало усева, што вредни поморац засије, па с муком извојеваном земљишту од свога љутог непријатеља - камена, врели јулски зраци немилосрдно му сагору и униште. Но и тада Приморац не клоне духом. Кад су у изгледу или кад наступе гладне године, он се обраћа своме вазда непроменљивој пријатељу - мору, и оно га подржи и исхрани.

Иако овогодишња суша беше створила невесело расположење у приморском свету, иако је све жељно очекивало кишу и вапило за њом, ипак комешање облака и изглед на скору кишу уочи Госпође не промени ни мало расположење, јер нико не беше рад, да се ма каквим узроком, па ма он и велике користи доносио, онемогући и поквари сутрашња светковина у манастиру.

Припреме се на Савини довршаваху. Продавци јестива и пића направили беху у неколико упоредних редова дрвене шатре или шаторе од платна тако, да из далека све то посматрано даваше изглед какве касабе или војног логора.

Ја сам већ неколико пута из стана долазио к манастиру, колико из радозналости да видим има ли још какве новине у украшавању, толико и да се у хладовитој манастирској шуми расхладим и освежим на тешкој оморини, која владаше; а највише, да проведем време, које ми се тога дана учини необично дуго.

' Најзад забрујаше звона у манастиру. Време беше за вечерњу службу. Као на команду из свих домова поче гомилама излазити свет, који је одавно спреман био, само чекаше знак звона. Ја стајох крај мора и бејаш се загледао у једну барку, на којој рибари ловљаху рибу. Њихов весели смех показиваше велики успех у лову. Примичаху се обали и ја очекивах, да се уверим о том њиховом успеху. Но кад чух глас звона, на мах се и сам придружих једној гомили мојих познаника, који се беху упутили к манастиру. Народа беше већ препуно кад ми дођосмо. Милозвучне вечерње стихире, пуне духовите садржине, разлегаху се под сводовима манастира. За певницом је певао настојатељ и богослови из Задра. Преосвећени увек и сам узима учешћа у одговарању на служби; он је сав удубљен у молитву и у свети чин богослужења, које обично цело одстоји; мало ће се кад он спустити и сести у свој сто. Према његовој дубокој старости ово је знак јаке верске ревности и велике издржљивости.

Око доњих стубова стајаху са погнутим главама и изразом највећег страхопоштовања и побожности људи у богатом херцеговачком руху. То су Крушевљани, блиски суседи негдашњег манастира Тврдоша, који је лагумиран и разорен у млетачко-турској војни крајем 17-га века. Тадашњи митрополит Саватије са неколико млађих калуђера, покупивши из манастира све што беше скупоценије и знатније, пребегне у Боку и настани се код Херцег Новог на Савини, служећи у маленој цркви крај данашњег манастира, који је тек доцније сазидан. Још од тога доба народ из околине Тврдоша доходио је већим празницима манастиру Савини, ну доцније кад се у близини разореног Тврдоша сазида манастир Дужи, народ је задржао као аманетни обичај долазити на Савину о слави манастирској, Успенију Св. Богородице.

Како су дични ови кршни Херцеговци! На лицу им се може прочитати израз тихе среће и блаженства, као на јагњету, које, вијано и гоњено од вукова, утруђено и намучено, обре се у тору са осталим сродницима и познаницима својим.

Око њих стајаху Бокелји, свечани и поносни како их је већ и Бог створио. Са пуно умиљатости погледаху они кад и кад на своје госте из Херцеговине. Десну страну од уласка па све до владичина стола заузимаху женски свет. Без кокетности, која иначе женскињу и у цркви не одсуствује, без притворности и лицемерства, смерно стајаху оне, са оличеном истинском побожношћу на лицу. Ја мислим, да на земљи ништа не може улити у душу човечју, толико светога решпекта колико побожна женска, кад се Богу моли. Нити има врлине, која женској толико приличи, као побожност.

Задубљен у посматрање овога света и размишљање о његовој судбини, нисам ни осетио кад се вечерња служба сврши. Тек јасна арија завршне песме: *"богати обнишчаша..."* коју у хору запева њих више за десном певницом трже ме из мојих размишљања. Преосвећени је се морао при изласку још дуже задржати, док му побожни свет десницу целива и од њега свети благослов прими.

После вечерње, као што обично бива и после свакога свечанијег богослужења у манастиру, многи познатији и виђенији од присутних свратише у манастирску трпезарију. Ту би се увек, као и овога пута, водили на дуго и на широко дискути о најразноврснијим предметима. Колико год ми је налагала дужност да долазим на богослужење у манастир, толико ме је вукла жеља, да слушам разговоре ових добрих, питомих људи. Мене из Пијемонта који сам као и многи моји земљаци, уображавао, да ми Шумадинци како у економском тако и интелектуалном и у сваком погледу стојимо на вишем ступњу од наше браће, која су под туђином, изненадила је супротна чињеница, зачудио ме факт, да ови људи, наша браћа у Боци, по својој интелигенцији и племенитости душе у више случајева могу нама за углед послужити. Њихови разговори о школи, цркви, о политици, економији, о народностима и т. д, разговори који се воде са пуно познавања ствари, без огорчености и пристрашћа, без

личног истицања и самохвалисања, а са уважењем свачијег мишљења и разложитим побијањем неистинитих убеђења, карактерише их као људе особите углађености и питомости. Ја сам био присутан многим дискусијама и на овом месту и у српској читаоници у Херцег Новом, и у кафани и у приватним домовима, и свуда сам се уверио у горњу истину, свуда су ми се ови људи представљали са свима особинама образована света.

Наравно, да се је на поселима у манастиру вазда дивно манифестовало гостољубље браће калуђера. На сто би се изнели најлепши приморски деликатеси: поморанџе, лимунови, грожђе, вино, маршино, и. т. д. И ако је приморски свет најмање лаком на јело и пиће, ипак сваки се жури да госту изнесе на послужење најразноврсније артикле ове врсте.

Полако наступаше ноћ. Мрак је постепено копреном својом обавио земљу. У дворишту манастирском запалише се многи лучеви. Ту беху поседали за вечеру Херцеговци, који су манастиру на конак дошли. Не памти се већ од када постоји обичај, да се у манастиру спрема вечера уочи Велике Госпође и даје даљним гостима, а од ових нарочито Херцеговцима из околине некадашњег Тврдоша.

Поседали беху сви за сто пред стабом калуђерским. Преосвећени Герасим пришао је свакоме на по се и по неколико речи проговорио, онда их благословио и, он собом почео им раздавати вечеру, коју је манастирска послуга доносила из кухиње. И то је по неком старом обичају који се не сме крњити. Ови синови кршне Херцеговине изнајпре се ко снебиваху и ћутаху, ну када господа из трпезарије изађоше и заподеше весео разговор с њима, и они се мало по мало откравише и разговорише. Та кога не би насмејала весела шала бокелска, која необично пристоји благој нарави Примораца? Чији језик не би развезале пријатне речи ових људи са руменим лицем и широким плећима? Нека сте се јутрос упознали с једним Приморцем, до мрака ви ћете осећати потребу, да му све своје тајне поверите, као највернијем пријатељу. Не лукавством и вештином, него својом простодушношћу, природношћу својих разговора и свога кретања, својом урођеном искреношћу и љубазношћу, својим неизвештаченим хумором, веселим и јасним смејом, који је одјек пуног здравља и тела и духа, тиме Приморац Бокелј (јер о њему је реч) задобија неограничене симпатије свих странаца, који се с њим ма и једном сусретну у животу. Ништа код њега нема, што би личило на блазираност, ништа усиљено и извештачено.

Преосвећеније и сам учествовао у разговору, поред све своје ужурбаности, да стигне свуда око трпезе и разда јело. Причао је он своје неке интересантне доживљаје. Херцеговци су га слушали са особитом пажњом и поштовањем. Јеловник је сав исцрпљен, који, ако није био раскошан, био је скроман и довољан. Пиринач (ориз), лук (чипула) и риба, а по том воће и вино, цео је његов садржај. Задовољни су били Херцеговци, а задовољни и ми, који смо гледали њихово задовољство.

Утруђени владика поздравио је се са свима и отишао да отпочива. Поздравише се и одоше господа из Херцег Новога. Ја сам остао све докле Херцеговци нису савладани сном полегали под неранџе, смокве и маслине, да под окриље Свете Госпође нађу покоја телу и души. По том се опростим с калуђерима и одем и ја пут моје лепе Мељине, да у тишини и миру, који још увеличава и нечујност и непокретност мора, сумирам дневне утиске.

Освануо је диван дан. Први зраци сунчеви помаљаху се иза бокелских брда и падаху у море, које се преливаше као растопљено сребро. Све приморске лепоте и дражи могу да постану обичне, али драж мора је увек нова и увек подједнако привлачна. Већ други је месец на измаку, како сам на њему, и опет јутрос као да га први пут у животу гледам! Оно је заносно. Његова блистава и глатка површина мами човека к себи. Одвојим се од прозора, кроз који сам посматрао, сиђем из стана и дођем на обалу, где је стајао мој мали чунић, који сам узао

под кирију, како сам дошао на море. Седнем на њега и отиснем се подаље од обале. Навикао сам био то чинити свако јутро, док би моје собне колеге још спавали. Како је дивно посматрати, како весла просецају овај глатки течни елеменат! Или је можда још дивније нагнути се преко барке и погледом проицавати дубину морску, посматрати целу биљну и животињску вегетацију у утроби овога колоса! Како је у њему богата флора и фауна на супрот кршном и безживотном копну, које се упоредо с морем протеже!

Ено Савине! У сред горе кипариса и маслине бели се манастир као лабуд. Но данас је он у празничном руху: сав окићен српским тробојкама. Није то једна, две, пет, десет, колико се обично код нас и ставља у оваквим приликама, него је просто сав одевен у многобројне тробојне заставе, које се не дају пребројати. На звонику, испод стреха, око олука, на околном зиду, на капији, на дрвећу, једном речју, где год је било могућно, ту је пободена, прикована, утиснута, обешена тробојка. Није ово израз детињске сујете, него најбољег патриотизма, који је јединствен и ненадмашан код Срба Бокелја. Не само што им је сваки откуцај срца српским духом прожет, него они иду тако далеко, да и у ситницама и споредним стварима старају се, да оличе и изразе своје србинство. Тако, на пр. они много полажу на то, да им кућни намештај буде по строго српском обичају и у српском духу; теписи, застори на постељама и столовима, послужавници, чаше, шоље, брошеви, муштикле, дугмета, све је то или са ликом великана српскога народа: владалаца, војвода, песника и књижевника, политичких вођа и т. д. или бар у трима српским народним бојама. И у највећем расположењу мало ће кад Бокелј запевати какве стихове из љубавне и нежне лирике, него махом оне са родољубивом садржином и патриотском тенденцијом, као: *Весела је Србадија, Онам', онамо, Долине тутње, Боже братимства* и др. За њега музика има највише дражи, кад свира српске комаде; позориште, кад даје српске представе. Овим се не може утврдити шовинизам или искључивост српскога народа у овоме крају, сличан шовинизму и тесногрудости хрватској, него само будна и јако развијена национална свест, која се у том духу буди, гаји и негује од малена, но која не чини човека кратковидим и скученим, но на против снажи све духовне способности и оплемењава и уздиже душу човечју.

Напослетку ни мало се не треба чудити, што је манастир тако окићен народним тробојкама. Манастир Савина је центар српског народног живота у Боци, а опет Велика Госпођа само једанпут у години долази. Па баш ако у том кићењу има мало и сујете, па и пркоса, не чини ништа!

Било је већ сунце високо одскочило, а врућина почела одолевати, кад сам моју барку притерао обали, везао, и у друштву мојих колега, који беху устали и изашли, упутио се к манастиру на јутрење. Крушевљани већ беху ушли у храм и пре звоњења, изљубили све иконе редом, па се повукли у дно храма и почели своју тајну молитву. Света је било препуно. Пошто се обично јутрење сврши изиђемо и, разуме се, упутимо се на позив настојатеља у трпезарију на каву и ракију. Но поред тога ту смо требали по ранијем договору, да се скупимо и сачекамо, па да заједно идемо на пристаниште у Нови, да дочекамо Србе Дубровчане.

Тачно у 9 часова, кад је брод требао доћи, били смо на обали код пристаништа. Мноштво народа беше се упаредило у један дуги шпалир. Све очи беху управљене у пучину морску, на страну, одакле је се требао брод појавити. Чим је се он иза великог војног утврђења на ономе крајњем рту, поред кога се улази у залив которски, помолио, наста дуготрајно махање марама са обадве стране. При уласку у пристаниште српска дубровачка музика интонирала је у свему Приморју омиљену химну кнеза Николе: *Онам', онамо...* Усклици нас на обали: *Живели!* разлегашу се, и са хучним лупањем таласа произвођаху урнебесну грају. Пароброд се устави. Мост се стави и Дубровчани почеше излазити. Боже, што цео српски народ где год га има није присутан сада овом величанственом моменту, када се братске груди спојише,

братске руке око врата склопише, кад се браћа љубљаху и сузе радости пролеваху?! Што није овде, да се овим тренутком користи, тренутком, који се ваљда тешко понавља, да се поучи примером, какав се не да описати, да му се уреже у памети поука, какву никад из књига научити не може!

Познато је, да су Дубровчани Срби католичке вере, но изгледа да баш та разноликост у вери под притиском једнаке судбине јаче и силније спаја и везује Србе у Приморју. Има Срба католика и у Херцег-Новоме, али њихово је родољубље изврсно и ненадмашно. У свакој хуманој или родољубивој акцији српској они су најбољи помагачи, а често пута вође и покретачи у многим подuzeћима корисним за свој народ. Они су у непрекидној дружби са православнима, долазе у манастир, посећују српску читаоницу; разговори су им вазда прожети дубоким патриотизмом; они изражавају бол због недаћа српских и страховити гнев и огорчење противу угњетача народа српскога. Гледао сам их у манастиру на служби, кад певају за певницама, и после, кад хитају пред православног владику да од њега свети благослов приме. Ја сам се при томе детињски радовао, па баш и као богослов не само одобравао овакву верску толерантност или, како да кажем, запостављање верске разлике пред великом националном идејом, него из дубине душе проклињао онога, који је први изрекао ону вулгарну паролу: *"Нема крста без три прста"*, која је много чемера и јада задала народу српскоме и постала препрека братске заједнице и солидарног делања. Још сам зажелио, и још увек желим, да у целоме Српству народносна свест ојача у оноликој мери као међу Србима у српском Приморју, да се створе онакви братски односи, да над верском равнотежом засија и надахне све српске духове једна једина идеја: ослобођење; да место горње изреке, коју је тесногрудност диктовала, одјекне кроз све српске крајеве друга, природнија и паметнија: *"Брат је мио које вере био"*, само ако се он Србином назива.

Журили смо к манастиру. И ако није требало журити због јаке сунчане припеке, ипак ко је могао успорити ход ове масе, коју је бујица одушевљења као на крилима носила и напред покретала! Напред је се лепршао стег негдашње дубровачке републике и упоредо са њим српска тробојница. Музика праћена громогласном песмом народа свирала је потпуре српских народних песама. Гора је шуштала, а море се лако таласало, као да тиме и они хоће да узму учешћа у радости Србиновој. Пред нама је лежао Ловћен, поносити и седи старац, који нас је поносно посматрао. Сви смо га гледали и из свију грла као на команду одјекну песма: *"Онам', онамо...!"*

После четврт часа били смо пред манастиром. Литургија беше отпочета. Са свију нас кипио је зној. Свратили смо у дубраву, да се одморимо и расхладимо. Онако знојаву у уморну на памет ми паде она чика Љубина изрека, кад је пао с коња приликом ратовања Црногораца с Турцима: *"Ако је, вели, и за Српство, много је!"* У својој малодушности и ја сам те речи поновио.

Света је се већ било скупило тако много, да смо ми с тешком муком могли проћи кроз капију у двориште манастирско. Над капијом беше истакнута велика табла, на којој су крупним словима стајале написане речи: *Вјерни! Смерно приступајте, с вјером помолите се, са страхом поклоните се, наћи ћете помоћ и утеху.* Покушавао сам неколико пута да уђем у храм, но узалуд. Најзад с великим трудом успем, те дођем до леве певнице. Преосвећени Герасим у скупоценом орнату служио је уз припомоћ и садејство многих свештеника оба реда. За певницама су појали српски православни богослови из Задра. Милина их је погледати. Сви униформисани у црне дуге одеће, они су стајали смерно и сложено појали одговарања. Народ је стајао збијен у једну једноставну масу тако, да кад би се један човек у средини покренуо, покрет би се на све пренео и цела би се маса заталасала. Моја ме је радозналост испела на једну степеницу више иза певнице, тако, да сам све могао прегледати. Кроз отворена врата манастирска видело се, да чак и цело двориште оскудева у простору за

непрегледни свет, који је све више придлазио и све се већма тискао. Мене је задивила примерна тишина пред храмом, која је била иста као и унутра у храму, тако, да су и они напољу јасно могли чути возгласе и све друго, и крстити се у један мах са нама који смо били унутра. И они који су били ван храма, не изузимајући ни оне са даљине, који су чак код капије (стајали), као и они у храму подједнако су својом непомичношћу, скрушеношћу и честим поклонима, изражавали најдубљу побожност. Пажњу моју од свега тога одврати један ванредни чин црквени. Владика посвећиваше једнога свештеника у чин протојереја. Кад је дошао ред да се пева "причастен", испео је се нови прота на амвон, да проповеда. Природно, неусиљено, јасно и убедљиво говорио је он. Најпре полако и тихо о значају празника који се прославља, о угледу на живот св. Богоматере, на живот пун врлина потребни за небеско царство, затим све ватреније почео је доказивати сјај и чистоту православља, значај вере православне специјално за српски народ, потребу чувања своје свете вере, док није најзад завршио с највећим жаром о постојању у вери и народности и самопожртвовању у томе погледу. Силен утисак оставила је реч његова на душу свих слушалаца. Ја је се још и данас радо сећам. Сећам се, како су се погнуте главе верних исправиле, како су њихове очи добиле необичан сјај, груди се почеле ширити а крв јаче струјити! Веле, да католичко свештенство импонује својом изображеношћу, која се огледа у речитости. Ја сам од Ријеке до Котора у више већих и важнијих места био у црквама католичким и слушао проповеди ових ватиканских агената, ну ни издалека се не може ниједна поредити са проповеђу пречаснога оца протојереја. Пошто сам и ја био један од оних, који сам слепо веровао у надмоћност католичких свештеника над православним, то ми је баш добро дошла ова прилика, која ме је уверила у дотадашњем мишљењу и убедила, да је и потцењивање себе исто тако штетно као и прецењивање.

После службе Божје свет је се разишао на ручак, неко у Нови, неко својим познаницима и пријатељима у оближња села: Савину, Мељину и Зеленику, неко опет, ко је донео од свог дома што му треба, у хлад под борове и маслине, а неки најзад, међу којима сам имао част бити и ја, позвати су раније и тада задржати у манастиру на обеду. Нови прота позвао нас је "на пиво". Отац настојатељ ме је упознао са присутним свештеницима и мојим милим колегама, српским богословима из Задра. И једни и други су тако добри, тако симпатични људи, да им је тешко наћи равна. Није дуго потрајало а калуђери нас позваше у трпезарију, где је све било спремно и уређено. У зачељу је седео преосвећени владика, а по том, по реду и остали. Близу 30 особа било је на ручку. Пошто је обављен претходни српски славски обичај: ванредно лепо отпеван празнични тропар од стране богослова, за које се мора рећи, да су одлични појци, приступило се јелу. Ове године Вел. Госпођа дошла је по календару у Петак, те су за тај дан и спремана посна јела. Но то није сметало, да ручак буде изврсан, пошто је у јеловнику био заступљен велики и одличан избор морских риба. Важнија ствар од јеловника за овим ручком су разговори и здравице које су се чуле.

Нови прота Марко устао је и у име свештенства захвалио се Преосвећеном Герасиму на очинском и ревном старашћу за православну цркву и свештенство њено. Изјављује владици дубоку захвалност, коју свештенство према њему осећа. Лично за себе захваљује на унапређењу и одликовању. По том је узео реч владика па је дуго и дуго учио, саветовао. Без икаквог етикетног блеска, на који се у оваквим приликама много полаже, његова је реч била истинита, проста, другарска и очинска. И један од богослова говорио је лепо, заносним поетским тоном. Истицао је у говору највише владичине заслуге и његово непрекидно старашће о њима богословима из његове епархије. По том је говорио и настојатељ манастира протођакон владичин, и др. Осећао сам потребу да и сам изразим осећање тога момента. Устао сам и рекао, од прилике, да се осећам срећан што сам се затекао на једној тако величанственој светковини, да сам дубоко захвалан ономе, који је имао доброту увести ме у овако одличан скуп српских свештеника и првака. "Рећи ћу својим земљацима у слободној Шумадији, завршио сам, видео сам једног српског владика, који је прави последник Христов,

српске свештенике, узорите пастире и родољубе, познао један племенити народ праве српске крви, народ који живи тамо где море шуми и лепше сунце греје, народ који нас љуби душом и срцем и који је веома заслужан, да се и ми њега сећамо од сада више него до сад." Изгледало је, да су их моје речи узбудиле, те више њих прилазило и са мном се руковало. Пречасни прота Марко одговорио ми је врло речито. "Поздрави, вели, нашу браћу у Шумадији и реци им, да ми истрајно и будно стојимо овде на мртвој стражи, да неустрашиво бранимо своју свету веру и име српско од туђинског насртаја! Поздрави их братским поздравом и увери их, да свако добро и срећа ваша чини и нас срећним, као што и свака недаћа ваша налази болни одјек у души свију нас!" Све су ове речи израз праве и суште истине, у коју сам се ја више пута осведочио. Покори из Александрова времена теже су падали њима него ли нама који смо их трпели. Догађај од 29. Маја изазвао је код њих неописану радост и постојану наду на светлију будућност Српства. Пречасни отац Марко није ни за длаку увеличао оно што је исказао. Хвала му!

Наше је друштво наставило пити вино, пошто се Преосвећени удаљи у своје одаје. Разговори постајаху одрешитији, а песма је се једна за другом хорила. Дивни гласови младих богослова одушевили су све. Ја се извиним и са једним од, раније познатих ми богослова, изађем да прошетам и посмотрим онај силни народ. Пред владичиним станом стајали су музиканти Дубровчани и непрестано свирали. Густа гомила народа стајала је збијена око њих и слушала. Љубопитство овога света за музику разумљиво је, јер треба знати, да се њему не даје прилика да је често слуша, пошто у овом крају има свега две српске музике: у Котору и Дубровнику, а туђинска музика не привлачи Србина Бокеља. Само о црквеним славама на позив долазе оне у поједина места у Боки, да свирају. Обе су музике основане добровољним прилозима родољуба, а тим се начином и одржавају. Нема Србина, па ма он најпростији и најсиромашнији био, који би се оглушио наспрам српске музике и зажалио на њу према могућству нешто прегорети и дати. Постоје и хрватске песме, и као и у свему тако и у погледу музике, њене организације, снабдевености добрим инструментима и тд. постоји међу Србима и Хрватима грозничаво надметање и борба за престиж. И прости и сиромашни, као и мала деца српска у Боки с поносом ће вам рећи, да је музика српска куд и камо боља, изученија, богатија него хрватска.

Кад изађосмо из манастирског дворишта угледасмо пред капијом два реда убожјака, поређаних с обе стране пута. Неколико њих дивно певаху уз гусле, а око њих се маса света тискаше, да боље чује. Застали смо и ми код једнога и слушали. Ја сам уопште љубитељ певања уз гусле, но гусле су ми већма омилене од онда, од како ми се дала прилика, најпре на Цетињу, а позније и на више места у Приморју, да слушам изврсне вештаке у овом послу. Заиста нико тако лепо не уме гудити ни певати као гуслари Црногорци и Приморци. Кад сам доцкан у ноћ овуда пролазио видео сам, да око гуслара стоје и седе оне иста лица, која сам на том истом месту још око подне опазио! Толико је вешт гуслар у стању да придобије пажњу слушалаца! Збиља заносно неки ударају прстима у струне, човек не може остати равнодушан, најтананија осећања у њему се узбуде!

Шетали смо горњом терасом, што води поред дубраве, одакле се цела раван испред манастира може прегледати. Непрегледна маса народа која је се одатле видела представљала је најшаренији мозаик. Јасне боје одела преливале су се према јарком сунцу, а скуповени украси од сребра и срме: токе, пуцета и остале напрсне декорације засењивале су очи. Наши приморци су најлепши сој људи. Милина их је погледати, како су сви одрасли, развијени, лепа и поносна лика, питома и доброћудна изгледа. Па још у оном старом српском кићеном и богатом руху! На ногама, обучени у беле доколенице или чизме, па плаве чохане везене чакшире; на прсима прекрштени џемадан од црвене чохе, златом навезен, а по њему златне или сребрне токе; на плећима зелена долама, такође везена и искићена; па пас свилени преко силава, за којима је некада блистао ханџар и двије даницкиње, које је влада аустријска

ставила у својим оружаним магацинима "у стање покоја"; мала капа бокелска слична је црногорској, само што место писмена Н. И. стоји обично срмом навезен српски грб, звезда или само тробојка. У сред овог крупног и богато одевеног народа, ја сам себи уображавао, као да сам на неком старом српском властелинском сабору за време наше славе и величине под царевима! И тим слатким уображењем ја бих се волео дуго заносити и успављивати, сањајући цара у Призрену, патријарха у Пећи и Марка у Прилепу, да ме аустријски барјак на капији манастира, обријани црни папини и оружани ћесарски војници, многобројни жандарми са металним шлемом, тврђаве по брдима и убојни торпеди на пучини морској, не опоменуше на другачију садашњост, на невеселу стварност. Само ме срце заболи кад помислим, да овај дични, овај добри и племенити народ, кога је Бог богато украсио свима најлепшим особинама, нема једнога највећег блага на овоме свету, нема слободе.

*

Звона на манастиру зазвонише. Време беше вечерњу и литији, која је заказана у 5 сати по подне. Ја и мој друг, који ми је пуно лепих ствари напричао, пожуримо у храм. Он већ на мах беше препун. Ми сачекасмо Преосвећеног, који се са свештенством беше упутио из свога стана к манастиру. На мах се маса народа размаче и направи по среди широк пролаз за владику, којим се и ми користисмо, те уђемо унутра. Музика преста и кола се пустише. И у моменту онај народ који се онако бурно веселаше под утиском милозвучнога јака звона са торња манастирског и свечанијих арија од олтара, као да се преобрази најдубљом побожношћу и тихом и немом озбиљношћу. Опет иста слика смирености и скрушености!

По вечерњу наста литија. Владика у орнату, и с крстом у руци, многобројни свештеници, богослови у стихарима иђаху напред певајући тропар Успјенију, а за њима једноставна маса света. Пред свима се виђаху неколико поносних Бокелја, носећи китњасте црквене барјаци. Свет је сав гологлав или стајао на страни или се по могућству кретао у литији. Католици беху измешани са православнима. Све је то било прожето једним истим узвишеним усхићењем. Владика је на обе стране благосиљао крстом побожну паству своју, која стајаше погнутих глава. Пошто се три пут обишао храм, онда по обичају литија се упути дубрави ван порте манастирске. И у сред дивне дубраве, у густој хладовини гранатих храстова, у овоме дивном природном храму, захорише се похвале Светој Девоти. Звона су непрекидно брујала и глас је се њихов орио кроз дубраву. Владика с напором стајаше, јер толики ход и стајање беху сувишни за његове 84 године. Лице му беше обасуто бледилом, које према сунцу даваше одблесак ореола светитељског. Заиста владика овога тренутка представљаше лик суштога светитеља! После свршеног молебствија у дубрави полако и тихо литија се обрте натраг к манастиру.

У малој цркви крај манастира, која је од овога много старија, побожни свет је цео дан врвео, да целива иконе и да се миром помаже. Крај аналоња стајао је непомично ваздуги дан један од браће калуђера и миросао Хришћане, који би по том заређали целивати иконе. Свак би се највише задржао пред ликом Пресвете Богородице. То је икона велика и необично украшена. Под јаким стаклетом виде се многобројне драгоцености, тако, да се само глава Свете Деве и Спаситеља са ореолима могу видети, друго је све претрпано до дна иконе. Ту су безбројни златни крстићи, бројанице, прстење, минђуше, бисерни низови, ћердани, медаљони, бразлетне, дијамантске игле, велики метални новци, ордени, ланци, гривне, све то од најскупљих метала. Људи рачунају да је вредност свега овога накита огромна. Све је то добијено добровољно од побожна света или разним завештањима. Све је то израз превелике благодарности за милости, које је Света Госпођа показала према онима, који су кад у каквом искушењу били. Свет је стајао и посматрао. У богатству овога лика Мајке Божје гледао је он богатство милости Њене!

После богослужења народ, утешен и окрепљен молитвом, наставио је весеље, музика је отпочела свирати, а кола се заталасала изнова. Грабио се сваки часак да се у овом заједничком братском одушевљењу проведе, јер дан беше на измаку. Сунце на запад стрмоглав је јурило мору, као да је и њему његова сопствена топлота додијала, па се жели расхладити у дубини доброћудног мора.

Опет сам шетао кроз густу и шарену масу. Свет беше налегао оним многим продавницама, које представљаху праве варошке базаре. Свак је хтео по нешто да купи као успомену на свечани дан у манастиру, или нешто чим би своје на дому обрадовао. Зауставио сам се да посматрам игру. Она ме је на свима саборима приморским највише интересовала због своје оригиналности. Мање се игра уз свирку, а махом се пева и игра заједно, или се најпре пева из кола, па тек после песме нагло и брзо игра. Понекад коло у игри припева понеком из кола, обично богатуну, вазда лепих жеља; а овај по свршетку игре цело коло чашћава пићем. Око сваког кола, која играху на рудини испред манастира силан се свет беше окупио, да посматра. Највише се гледалаца беше окупило око неких Херцеговаца, који играху. Њихова је игра најзанимљивија. Сличне су у неколико играма западним, јер игра све пар и пар, мушко и женско, али не под руку или обгрљени, него у према се поиздаље једно према другом. Мушки са раширеним и уздигнутим рукама подвикује, пуца прстима и подскакује, а женска подбочена према њему ситно игра. При свршетку игре, а свршетак је онда кад се обоје осете уморни, прођу једно другом па се загрле и пољубе. Као изврност у овој игри сматрају се тешки скокови у висину, ко може боље да подскочи тај је и играч бољи. Зато је ова игра врло заморна и не траје дуго.

Око дугачких столова под шатром беху поседали све кићени јунаци. Херцеговци, Црногорци, Бокељи, који се можда данас први пут у животу виђају разговараху као стари пријатељи и познаници око пуних бокала руменог животворног далматинског вина. Неки од сердара или војвода причао би о ратним доживљајима, а други би слушали нетремице гледајући у њега. За другим столом неколико Црногораца једу печену јагњетину и терају шалу са једним пијаним Арбанасом бостанцијом.

*

Мрак је већ био покрио земљу. Но не, око манастира није био мрак, него баш као у по дана. Стотине фењера и светиљки, поређаних по бедему око манастира и дубрави обасјаваху целу околину. Поче се бацати ватромет. Све је стајало и немо посматрало чаробну слику разнобојне ватромети, која се у далекој висини расипаше и прављаше најразличитије фигуре. Пред самим манастиром паљаше се бенгалска ватра, чији бојени пламен обасјаваше целу гомилу народа, цело двориште и околне гробне споменике и свему даваше неки свечан мистичан изглед. На другој страни сипаху се млазеви светлости у три српске народне боје. Није мало, него скоро два сата трајао је ватромет и осветљење. За све то време музика је бурно свирала. Око 10 часова кренули су се Дубравчани да иду са музиком. Много је народа пошло са њима да их испрате до Новога. Они су испраћени до манастира са: *Збогом! Срећан пут! Живели!* Но игра још дуго није престала. Неколико кола играху сами војници, који су пре на неколико дана дошли у Боку у маневре. То су махом Далматинци обеју вера.

Ватромет је престао а светиљке се одавно утулиле. Свет се мало по мало сав разишао. Остали су само механције и други продавци, који прибираху ствари и спремаху се и сами да одлазе.

Ја се опростих с калуђерима и пођох својој Мељини. На небу су звезде трепериле, а тишина је се понова зацарила у манастиру. На крају равни пред манастиром постоји малена капелица, у којој је икона Свете Богородице. Пред њом гораше кандиоце. Блага, зеленкаста светлост осветљаваше Свети Лик и даваше му узвишени тајанствени изглед. Кад год сам

ноћу поред ове капелице пролазио, застао бих пред њом и посматрао како тиња овај свети огањ, озаравајући два чудесна и мила лица: Мајке и Сина. Они су највећи покровитељи српске Боке. Они једини бележе јаде, мере патње и броје сузе народа без слободе. Они ће се једини и осветити подлим тиранима. Српска Бока то је храм Њихов, чеда њена највернији поклонници Њихови. Кад год сам поред ове капелице пролазио, увек бих затекао пред иконом Богородице кога дичнога Бокелја, како гологлав стоји оборене главе и шапуће молитву своју. Та овај народ, а не житија светих и богословске студије, могу више научити човека правој побожности.

Рано сам се пробудио, и прва мисао, која ми дође на памет беше моја уобичајена возња на мору. Но туга ме обузе кад се сетих, да се тога дана нећу возити барком него "Панонијом". Дошао је дан поласка. Погледах кроз прозор и угледах оно, што сам једино и могао угледати, а то је море. Дође ми да се у њему још једном окупам. Журно се спремам, сиђем и после пет минута мој умишљај би остварен. Мило море! Како си свеже и мирисно! Твоја се вода упија у тело моје; рада је да је понесем у домовину моју. Твоје слане капље љубе се са мном и опраштају. Таласи твоји журе се к мени један преко другог и нешто ми шапућу. Да ли је то опомена, да не заборавим оно што сам сазнао у Боци или шаљу поздрав Шумадији? Један за другим ваљају се преко мене с умилним шумом. Дубина твоја мрачно посматра брда окићена, или боље рећи онакажена каменим утврђењима, из којих многобројна гротла топова зијају у правцу према теби. Гле, и они доњи слојеви твоје течности, чини ми се, издижу се са дна и иду к мени. И они хоће нешто да ми кажу на разстанку. Но не, не казуј, водо, знам све шта желиш да ми кажеш; твоје страшно лице плаши ме, оно представља језовитост онога што ми имаш казати. Само ти хвала, море, што и ти српски осећаш! Ја идем натраг. Адио!

Отишао сам код владике, да се поздравим. Уморан од јучерашњег напора он је још у постељи отпочивао. У разговору са браћом калуђерима, сачекао сам, док није Преосвећени устао. Чим сам код њега пријављен, пустио ме је унутра к себи. Као и увек предусрео ме је врло симпатично. Поздрављао је по мени многе своје виђеније познанике и пријатеље у Београду. За тим узео са стола један спремљени завежљај књига и даде ми. То беху његова литерарна дела, која ми дариваше. Заблагодарим му дубоко и после краћег разговора, целивам му руку, примим од њега благослов и вазда лепих жеља за срећан повратак дому, изиђем.

Упутим се натраг дому, да се спремам за полазак. Застао сам пред иконом Свете Девојке и помолио се за спас и срећу Боке. Они добри људи, код којих сам био на стану за све време мога бављења на мору, и сами су били ожалошћени због мога одласка. Обећао сам им, да ћу доћи у Боку опет на друго лето. Дај ми, Боже, могућности, да своје обећање испуним!

Брзо одмиче "Панонија". Да могу успорио бих јој ход, да што дуже посматрам онај ружичасти перивој, у коме сам летовао; из кога сам перивоја и ја ишчупао један од најмириснијих цветова и пресадио у срце своје. Цвет тај зове се родољубље.

Брзина брода једва ми даје маха, да једним погледом прелетим све красоте које крај мора остављам, којих сам се пуна два месеца, не, него један минут само, наслађивао. Вечност би ми била кратка, да се наживам красота твојих, о лепа Боко! Збогом, бисере, међу земљама! Збогом и ти, поносна Савино, што се као лабуд белиш крај мора! Продужи храбрити твоја верна чеда, тај најплеменитији род људи, да стрпљиво с вером и надом истрају у чекању дана, кад ће се испунити наде Србинове! Продужи славити име Пресвете Богоматере, како би Она по великој милости Својој ускорила тај дан, дан опште српске славе, српског Успенија!

Белешка о вл. Николају Велимировићу

Владика Николај Велимировић је рођен 1880 г. у селу Лелићи, изнад Ваљева, где је учио основну школу. После завршене гимназије у Ваљеву и Богословије у Београду (1902) учитељевао је у Драчићу и Лесковцима код Ваљева, а 1903. и 1904. г. у Херцег Новом. Од 1904. до 1909 г. студирао је у Швајцарској, Немачкој, Енглеској и Русији. Теологију је докторирао на Универзитету у Берну, а философију на Оксфорду. По повратку у Србију замонашио се, а потом је постављен за професора Београдске Богословије, где је предавао философију, психологију, логику, историју и стране језике.

За време Првог светског рата, у најкритичнијем тренутку, влада Србије шаље Николаја у Америку и Енглеску у дипломатску мисију, да објашњава прави смисао српске борбе.

Године 1919. Николај је изабран за епископа жичког, а потом је премештен у Охрид где је остао до 1934. г. кад се вратио у Жичу.

Због његовог угледа и утицаја Немци су га одмах по окупацији Србије ухапсили и затворили у манастир Љубостињу, затим у манастир Војловицу и најзад, заједно са патријархом Гаврилом Дожићем, спровели у Дахау.

Кад се рат завршио, Николај је отишао у Америку. Умро је 18. марта 1958. г. у Пенсилванији где је био ректор и професор Руске богословије. Из порте манастира Св. Саве у Либертвилу код Чикага, где је био сахрањен, његове мошти пренете су у Лелић, дне 12. маја 1991. године.